

KÉT ÚJABB 18. SZÁZADI ZSIVÁNYNYELVI SZÓJEGYZÉK EGERBŐL

KIS TAMÁS

Éppen fél évszázada annak, hogy Nagy Sándor a *Múzeumi Kurír*-ban közzétette az 1776-ban Hajdúböszörményben keletkezett, *Zsivány Szók* címmel ellátott tolvajnyelvi szójegyzéket.¹ Az ezóta eltelt ötven év alatt a magyar szlengkutatás – nem számítva a már korábban is ismert 1782-es *Hajdúsági szójegyzék* Helytartótanácsához küldött kéziratának megtalálását² – nem tudott újabb 18. századi vagy korábbi nyelvemléket fellelni.

A magyar szleng eleve nem bővelkedik nyelvemlékben, ami – bármily sajnálatos is a szlengkutató számára – teljesen természetes, hiszen a szleng alacsony nyelvi presztízséből és a magyarországi írásbeliség első szakaszának viszonylagos egyneműségéből – amelyre csak a tekintélyes tárgyú szövegek voltak a jellemzők – egyértelműen következik, hogy évszázadokkal ezelőtt fel sem vetődött a szlengszavak írásban való lejegyzése.³ Az első nem szórványemléknek minősülő szlengemlékeink a 18. század utolsó harmadából származó szójegyzékek, és kivétel nélkül vásári tolvajok bírósági büntetőperjeihez kapcsolódnak. A vásári tolvajok elleni eljárások az 1770-es években szerte az országban zajlottak (Debrecen, Hajdúnánás, Balkány, Nagykálló, Újfehértó, Tiszanagyfalu, Kecskemét, Pest, Szügy stb.). Az eljáró bírák és más hivatalos személyek a vásári tolvajok vallomásainak felvétele során külön figyelmet fordítottak az – ahogy akkoriban említették őket: – zsiványok nyelvére, amelynek ismeretére rendszeresen rákérdeztek: *Sivány vagy e', és tudode' a' Sivány nyelvet?*⁴ Három településen (Miskolc, Eger, Hajdúböszörmény) a vádlottaktól összegyűjtött szókincset a peranyaghoz csatolt külön szójegyzékekbe foglalták. Ezeket a kis szójegyzékeket a bíróságok az egyéb iratokkal együtt kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsátották, még az is felvetődött, hogy gyűjteményeiket egyesítsék, miként Almásy József írta Miskolcra az egeri bíróságnak küldött levelében 1775. december 6-án: *az adnectalt Vocabulat kedvesen vesszük, melyet ha egyűve Kapcsolunk az nálunk le írt Szavakkal, majd közel egy Nyelv telik belüle ezel.*⁵

Első ismert zsiványnyelvi szójegyzékünk az 1775. május 9-ére dátumozott *Miskolci szójegyzék*, amely egy négy halálbüntetést kimondó ítélet után található egy iratsomóban. Maga a per és az ítélet-végrehajtás Miskolcon zajlott, azonban az eredeti iratok áldozatul estek a Borsod megyei levéltárban a 20. század elején zajlott selejtezésnek,⁶ így a fennma-

¹ NAGY 1970.

² Kis 2002, 71.

³ Vö. Kis 1997, 269.

⁴ MNL SzSzBML IV. 9. cc. 63. doboz, Fasc. 8., № 38., az irat 3. oldalán.

⁵ MNL HML XII-3/b. 15. doboz, e/1. iratsomó.

⁶ A miskolci levéltárban mindössze egy bejegyzés őrzi az egykori büntetőeljárás emlékét, ami Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratain belül a Közgyűlési, részgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek (jelzete: MNL BAZML IV. 501/a.) Prothocollumainak 37. kötetében a 370. oldalon található. A kötet 356. oldalán olvasható dátum szerint ezt 1775. május 3-án jegyezték be a Prothocollumba.

radt példányt Salgótarjánban őrzik a Nógrád Megyei Levéltárban egy szügyi per anyagai között.⁷

A Miskolci szójegyzéket időben az 1775. november 28-i dátummal ellátott *Piarista szójegyzék* követi.⁸ Ennek hosszú ideig nem ismertük a keletkezési helyét, és keletkezéséről is csak annyit lehetett tudni, hogy egy püspöki menedéket kérő fogoly, Kovács János volt az „adatközlő”. Az, hogy a piarista levéltárba miként és mikor került, nem ismeretes. Ezzel kapcsolatban Székér Barnabás levéltáros arról tájékoztatott, hogy a *Piarista szójegyzék* eredeti kontextusa teljesen homályos. A piarista levéltárnak az az első levéltári jegyzéke, amelyben már biztosan megtalálható, 1809-ben készült.⁹ Ekkor teljesen vegyes tárgyú, de hasonló korú (18. század második feléből származó) iratok, jellemzően hatósági (királyi, vármegyei, városi) közlemények közé volt besorolva, amelyek között azonban egy sincs a címek alapján, amely ugyanerre az ügyre vonatkozna. A piarista levéltár 1784. évi inventáriuma még egy korábbi levéltári rendet tükröz.¹⁰ Ebben kora alapján benne lehetne a szójegyzék, azonban címe alapján nem található meg ott, bár – mivel több „vegyes iratok” jellegű csomót is felsoroltak – nem lehet kizárni, hogy már akkor is a levéltárban volt.

Harmadik zsványnyelvi szójegyzékünk Hajdúböszörményben készült, és 1776. május 29-i dátummal iktatták a Czagány András, Balás Mihály, Görög Sámuel és Csengeri István gyanús tolvajok ellen indított eljárás irataihoz. A Hajdúkerület törvényszékén összeállított szójegyzéket jelenleg is Hajdúböszörményben őrzik.¹¹ Az irat külsején a *Zsvány Nelv*, a szójegyzék fölött pedig a *Zsvány Szók* áll címként. E szójegyzék másolatát 1782-ben ugyanezen vásáritolvaj-banda következő generációjának peréhez is csatolták, majd a Hajdúböszörményben 1782. április 17-én keltezett iratanyag részeként megküldték a Helytartótanácsához,¹² amely az általa 1782. május 13-án tárgyalt ügyet körlevélben ismertette a vele levelezésben álló hatóságokkal. Ehhez a levélhez kinyomtatva csatolták a Böszörményből érkezett szójegyzéket is, amelyet *Hajdúsági* (vagy az aláíró főjegyzőről *Jablonczay-féle*) szójegyzékként szokás említeni.¹³

A szakirodalomban 19. század elejéig hivatkoznak az *Egri szójegyzékre*, amely Raphaélis Takáts 1811-ben keletkezett kéziratos *Lexicon Ungaricum*ában található az MTA kézirattárában egy a könyv végére betett, önálló, de a könyv részeként 310. levélként számozott lapon.¹⁴ Keletkezésének éve nem szerepel rajta, magából az iratból csak az tudható meg, hogy az egri érseki székhelyen november 29-én készült.

2020-ig ezek a fentebb felsorolt zsványnyelvi szójegyzékek alkották a magyar szleng (azon belül a magyar tolvajnyelv) legkorábbi hiteles emlékeit. A közelmúltban azonban további két példánnyal bővült e szójegyzékek száma, és a fellelt iratoknak köszönhetően tiszt-

⁷ MNL NML IV. 13. 12. doboz, Fasc. XLV. 36/1777, № 8., 12. lap. Közzétette: TÖRÖK 1957.

⁸ PMKL I.1.a, For. 43 (Varia), Fasc. 1., № 16. Közzétette: SCHRAM 1962.

⁹ PMKL I.1.a, Inventaria Archivi Provinciae [1698–1809], № 4, p. 164. Elenchus archivi Provinciae Hungariae Scholarum Piarum anno 1809.

¹⁰ PMKL I.1.a, Inventaria Archivi Provinciae [1698–1809], № 3. Inventarium archivi Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum Provinciae Hungaricae conscriptum anno 1784.

¹¹ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e. 16. doboz. № 14., 17r–18v oldal. Közzétette: NAGY 1970.

¹² MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.

¹³ Ez a nyomtatvány a legtöbb magyar levéltárban megtalálható (például MNL HBML IV. 1011/c. 23. doboz. 51/1782). Szerteágazó történetéről, másolatairól: Kis 2011, 79–83.

¹⁴ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, jelzete: M. Nyelvt. 4-r. 33. sz. Közzétette: HEINLEIN 1908.

tázódott a *Piarista* és az *Egri szójegyzék* keletkezése és e kettő kapcsolata az Egerben felelt két újabb szójegyzékkel.

Az említett újabb szójegyzékek megtalálása a levéltári kutatás mellett elsősorban a szerencsének és a 21. század digitalizációs hullámának (azon belül pedig az Arcanum Digitális Tudománytárának) köszönhető, ahol egyik véletlenszerű keresésem során rábukkantam a *Vasárnapi Ujság* egy 1906-ban íródott cikkére a „Régi magyar tolvaj-világ”-ról.¹⁵ Az írásban több olyan adat is szerepel (zsiványok nevei, helyszínek, néhány zshiványnyelvi szó), amelyek a már ismert tolvajnyelvi szójegyzékekre utalnak. Ráadásul a cikk szerzője azt írta, hogy „aktaszerű vallomások alapján híven” közölte¹⁶ az információkat, azaz eredeti dokumentumok alapján dolgozott, ami azt sugallta, hogy nem teljesen reménytelen levéltári iratok között megtalálni forrásait.

Mivel a *Vasárnapi Ujság* cikke szerint „Pest városa már a XVIII. század 70-es éveiben valóságos Eldorádója lett a züllött és kétes alakoknak s innen indultak ki zsákmány után a vidékre is a garázda fosztogatók. Kecskemét, Gyöngyös, Vác, Paks, Eger voltak a pesti tolvaj-világ legkedveltebb vendégszereplési helyei, kivált »zöld« vagy »virágvásár« idején”,¹⁷ magától adódott, hogy a fővárosi levéltárban keressék az eredeti anyagot. Budapest Főváros Levéltárában az 1777-es évnél elő is került az a két vallomás,¹⁸ amelyek a *Vasárnapi Ujság* cikkének minden adatát tartalmazzák, és kiderült, hogy az újságíró nagyon pontosan foglalta össze az 1775–1776-ban készült vallomásokat.

A két vádlott Somogyi (Somodi), alias Veszprémy Pista és Kovács János (apja után Nyirok János, bérmlási neve szerint Kovács Ferenc) volt, az ő vallomásukat és az 1776. május 21-én kelt ítéletet tartalmazza a két jegyzőkönyv. Kovács János neve ismerősnek tűnt, mert szintén Kovács János szerepel a *Piarista szójegyzék* adatközlőjeként. Ez persze lehetett volna véletlen is, hiszen a *Kovács János* meglehetősen gyakori név volt a régiségben is, esetünkben azonban – mint kiderült – ez nem a véletlen műve, ugyanarról a személyről van szó. A kutatást a fővárosi után a Heves Megyei Levéltárban folytattam, mert a *Vasárnapi Ujság* cikkét monogrammal jegyző V. S. ugyan valóban többször is olvashatott az iratokban az egymással Pesten találkozó vásári tolvajokról, azonban az általa felhasznált és jelenleg a fővárosi levéltárban őrzött jegyzőkönyvek nem Pesten, hanem Egerben készültek, sőt eredetjük is mind a mai napig megtalálható Egerben a Heves Megyei Levéltárban¹⁹ a perhez tartozó további iratok (levelek, vallomások stb.) társaságában²⁰, az 1775–1776-os évek anyagában.

A periratok szerint a kihallgatást vezető többször is érdeklődtek a vád alá helyezett személyektől a zshiványnyelv felől: *Hát Zsiván Nyelven beszéllen hol tanúltál? – Egyéb helyen, s egyéb képpen nem tanúltam[m], hanem mióta Veszprémyhez állottam azóta töllők tanúltam[m] egynyehány szót* – mondta Gálos Sára.²¹ Veszprémy István ezt vallotta: *én ezektől tanúltam a ZSivány Nyelvet, ugy mint Ujvársi Miskától, Czipo Samutúl, és Joskától, a kik nekem Le irták papirosra, mivel tudtam olvasni.*²²

¹⁵ V. S. 1906. A cikket három évtized múlva rövidítve és hivatkozás nélkül a *Tolnai Világlapja* újraközölte: [N. n.] 1937.

¹⁶ V. S. 1906, 123.

¹⁷ V. S. 1906, 122.

¹⁸ BFL IV. 1223. e. 13. doboz, 1552. iratcsomó.

¹⁹ MNL HML XII-3/b. 15. doboz, e/1. és e/3. iratcsomó.

²⁰ MNL HML XII-3/b. 15. doboz, e/1–8. iratcsomó, 16. doboz, C/1. iratcsomó.

²¹ MNL HML XII-3/b. 15. doboz e/8. iratcsomó, 18. oldal.

²² MNL HML XII-3/b. 16. doboz, C/1. iratcsomó, 3. oldal.

A vallomásokban magára a zsványnyelvre is találunk adatokat: *Azon idegen SZokon beszéllő Tolvajóknak Beszedjékrül, mit tudsz, mit hallottál? beszéldel. – Egyebet nem tudok, nem is hallottam azon SZóru, hanem hogy egyszer előttem az utban a' Pista a' Disznot SZuszogonak hivta az ökröt pedig SZörösnek vagy minek hivta, és egymás között Jancsival ezen a beszeden beszélgettek* – olvashatjuk Kovács János szeretője, Lentse Kata vallomásában.²³

A Kovács János és Veszprémy István vásári tolvajok és társaik elleni büntetőeljárás iratai közül az elszórt megjegyzéseken kívül egy zsványnyelvi szójegyzék két példánya is előkerült. A szójegyzék az egyébként büntársaira igen készségesen és részletesen valló Kovács János segédletével jött létre, mint ezt az írat borítóján látható leírásból tudhatjuk: *Lingva idiotica furum Complurium in una societate et²⁴ ingenti banda constitutor[um] per Captivum Ep[isco]palem Joannem Kovács asylantem elicit.*²⁵ 28. gbr[is] 775.²⁶ 'Egy társaságba és hatalmas bandába szerveződött jó néhány tolvaj közönséges nyelve, melyet Kovács János püspöki menedéket kérő fogoly árult el. 1775. november 28-án.'

Az egri megyei levéltárban fellelt két példány mindegyike 1775. november 28-ára van dátumozva, azonban az egyik egy jól láthatóan javított példány,²⁷ a másik pedig ennek tisztázata.²⁸ A javítások oka – nem kitérve itt az apróbb átírásokra, lehúzásokra, pótlásokra – az volt, hogy a szójegyzék készítője a zsványnyelvi szavak és jelentésük megadásának sorrendjét eleinte cserélgette, a zsványszót hol előre, hol másodiknak írta, majd igyekezett ezt a „filológiai” problémát úgy kijavítani (egyébként nem minden helyen észrevéve a hibát), hogy előbb a jelentést adta meg, és ez után következett a zsványnyelvi kifejezés. A javításokat minimum két időpontban végezték: első alkalommal a hibás sorrendűnek minősített szavakat lehúzták, majd a lehúzások fölé írták a megfelelő sorrendben, a második javítás alkalmával pedig a javító kéz a szavak fölé írott kis számjegyekkel jelölte a helyes sorrendet. A kétféle javítást a tisztázatnak tekinthető 2. példányban már a javító által megállapított sorrendben láthatjuk, azaz a 2. példányt egyértelműen az 1. példányról másolták.

Adódik a kérdés, hogy honnan tudható, hogy a lehúzásos és a számmal jelölt javítások nem egy időpontban készültek, azaz hogy nem menet közben cserélte fel javítási módszerét a javító. (Ezek ugyanis követik egymást, a szöveg elején lehúzások vannak, később már csak számozás.) A kérdésre a válasz: a két különböző időpontban végrehajtott javítás tényében azért lehetünk teljesen biztosak, mert a szójegyzéknek van egy harmadik, az Egerben talált két példány közé helyezhető (dátumozása szerint szintén 1775. november 28-i) változata is: ez pedig nem más, mint a *Piarista szójegyzék*. Az áthúzások és beszámozások miatt félig-meddig piszkozatnak²⁹ tekinthető egri első példány javításai közül a *Piarista szójegyzék*be csak az áthúzásos javítások kerültek bele, a számokkal jelölt helyek (amelyek az egri

²³ MNL HML XII-3/b. 15. doboz e/7. iratcsomó, 7. oldal.

²⁴ Az *et* rosszul olvasható, mivel rá van írva az előző szó végére. A *societate et* olvasatot a *Piarista szójegyzék*re támaszkodva adom meg, melynek külső oldalára jegyezve ugyanezt a mondatot láthatjuk (vö. SCHRAM 1962, 107).

²⁵ Ezt a *Piarista szójegyzék* külső oldalára is felírt, latin nyelvű mondatot a szójegyzék publikálása-kor Schram Ferenc is közreadta, de Schram az *elicit*a szót tévesen *dicita*-nak olvasta (SCHRAM 1962, 107).

²⁶ MNL HML XII-3/b. 16. doboz, C/1. iratcsomó.

²⁷ MNL HML XII-3/b. 16. doboz, C/1. iratcsomó.

²⁸ MNL HML XII-3/b. 15. doboz, e/1. iratcsomó.

²⁹ Azért csak félig-meddig, mert valójában nem piszkozat, amit az mutat, hogy egy per iratai közé helyezték.

második példányban már a javításnak megfelelő sorrendben szerepelnek) még a javítás előtti sorrendet mutatják:

<i>Egri 1. példány</i>	<i>Piarista szójegyzék</i>	<i>Egri 2. példány</i>
Pénz Leves Leves – Pénz .	Pénz – Leves. –	Pénz = Leves
Szekér Perge Perge – Szekér	Szekér – Perge	Szekér = Perge
Órgazda Komnik Komnik – Órgazda .	Orgazda – Komnik	Órgazda = Komnik
Félni Fázni Fázni – fél ni.	Felni – Fázni	Félni = Fázni
Páribó – Mente. ¹	Paribó – – Mente.	Mente = Paribó.
Sus ² hordó – Kondás.	Sus hordó – Kondás.	Kondas = Sus hordó.
Ördög – Lakat. ¹	Ördög – – Lakat.	Lakat = Ördög.

Mindez alapján az is kijelenthető, hogy az Egerben megtalált két szójegyzék és a *Piarista szójegyzék* egyetlen zsványszógyűjtemény három példánya, amelyek között még a keletkezés (másolás) sorrendje is megállapítható.

Tudható az is, hogy mind a három példány Egerben készült, hivatalos dátuma mind a háromnak 1775. november 28., és e szójegyzék(ek) nem egészen önkéntes adatközlője Kovács János vásári tolvaj (ezután még hónapokig tömlőben őrzött fogoly) volt. A *Kovács János* név és az 1775. november 28-i dátum szerepel a *Piarista szójegyzék* címlapján is, így egészen biztosan kijelenthető, hogy ennek a keletkezési helye – amely egyébként nincs rajta a piarista levéltárban őrzött iraton – szintén Eger.

Az Egerben most előkerült szójegyzékek alapján az is tudható, hogy Schram Ferenc, a *Piarista szójegyzék* közlétevéteje tévedett, amikor a szavak sorrendjéből („először közli az irodalmi kifejezést, azután az argót”) arra a következtetett, hogy ez a szójegyzék nem bűnügyi aktákkal együtt keletkezett.³⁰ Jelenlegi ismereteink alapján kijelenthetjük, hogy az összes 18. századi zsványnyelvi szójegyzékünk büntetőpererek során készült, és a bűnösség bizonyítását, illetve a bűnözők felismerését szolgálta.³¹

Nem kerülhető meg az a kérdés, hogy a Heinlein István által az Akadémia kéziratárában fellelt és *Egri szójegyzékként* emlegetett szlengemlékünk kapcsolatban van-e a két Egerben található és a *Piarista szójegyzékkel*. A kérdésre a válasz: egyértelműen igen. Ugyan a Heinlein által közzétett példány címe³² nem tartalmazza, hogy kitől származnak a zsványnyelvi adatok, eltér keletkezésének napja (nem november 28., hanem november 29.), továbbá az argószavak és értelmezésük felsorolásának sorrendje is pont fordítottja (zsványszó – jelentésmegadás) a november 28-i háromban alkalmazottnak, abban azonban mégis majdnem teljesen biztosak lehetünk, hogy az *Egri szójegyzék* készítője használta az

³⁰ SCHRAM 1962, 107.

³¹ A szójegyzékek ezen funkciójáról lásd KIS 1997, 266–267.

³² *Dictionarium Novum in Sede Dominali Episcopali Agriae Die 29 Novemb[ris] conscriptu[m] a latronib[us] interceptis, adhuc in latrocinio Suo existentib[us] excogitatu[m]* ’Új szótár, amelyet az egri érseki székhelyen november 29-én írtak össze, [és] amelyet elfogott rablók eszeltek ki, akik eddig rablóbandájukban éltek’.

előbbi szójegyzékek valamelyik példányát, továbbá az azokkal együtt készült periratokat is. A szójegyzékekben található szókincs majdnem teljes azonossága és az eltérések minimális mennyisége alapján még azt is valószínűsíthetjük, hogy az *Egri szójegyzék* ugyanannak a bandának egy (esetleg több) tagját kikérdezve – talán a perben érintett másik tolvaj, Veszprémy Pista zsványnyelvtudását tudakolva – és ugyanabban az évben (1775-ben) készült, mint amikor a többi szójegyzék. Az *Egri szójegyzék* eddig bizonytalanak tekintett keletkezési idejét ennek értelmében – legalábbis újabb adatok előkerüléséig – nem a „19. század eleje”-ként, hanem 1775-ként célszerű megadni.

Az *Egri szójegyzék* – bár ez az elnevezés a továbbiakban nem igazán lesz kizárólag erre a gyűjteményre használható – nem közvetlen másolata a másik három egri zsványszójegyzék-példány valamelyikének, amire egy nappal későbbi dátumán túl utal a címében használt *Dictionarium Novum* ’új szótár’ kifejezés is. Eltéréseinek jelentős része „szerkezeti” jellegű: a november 28-i datálású három példány és a november 29-i dátummal jegyzett *Egri szójegyzék* szavai között majdnem teljes egyezést találunk, pusztán a szavak sorrendje tér el, bár több terjedelmes blokkon belül még ez a sorrend is azonos. Úgy tűnik, hogy az *Egri szójegyzék* készítésekor egy már meglévő zsványnyelvi lista szavait kérdezték ki egy (vagy több) másik vádlottól. Az *Egri szójegyzék* készítőjének a kérdései láthatóan nem a zsványnyelvi szavakra („Hogy mondjátok egymás között azt, hogy lopni?”), hanem a már ismert zsványszavak jelentésére irányultak („Mit jelent az, hogy *rajzolni*?”). Ez magyarázza a szavak lejegyzésében a zsványszó – jelentés sorrendet, és egyes jelentésmegadások is erre utalnak: *Czačka – Feleségem*.³³ (A birtokos személyragnak a szóba kerülését leginkább egy efféle kérdésre adott válaszként képzelhetjük el: „Mi az, hogy *cačka*? – Feleségem”).

Ez a kikérdezési módszer nem zárja ki új jelentések feltűnését sem: a *buga* szónak a zsványnyelvi szójegyzékeinkben rendre látható ’ökör’ jelentése mellett az *Egri szójegyzék*ben a ’tehén’ is szerepel: *Buga – Ökör tehény*. Hasonlóan egyedi, csak az *Egri szójegyzék*ben előforduló értelmezése a *Tisztartó* szónak a *Szekeres Tolvaj a’ lopot jószágot hordó* jelentésmegadás, miként a *Nagy víz a’ városban – Sok ember a’ városban, Kis víz a’ városban – Kevés ember a’ városban* is hapaxnak minősül, ugyanis a *kis/nagy víz* kifejezést a vásárra mondták, és nem a városra.

Azt is megfigyelhetjük, hogy az *Egri szójegyzék* összeállítója adatközlőjének magyarázatai alapján időnként kiegészítette a vélhetőleg kiinduló forrásként használt szójegyzékben szereplő jelentést (legalábbis a november 28-i másik három példányhoz képest helyenként többletet látunk): a *Parás* (olv. parázs) szó jelentésmegadása például a *zsebben* szóval bővül: *Találtam Pinzt erszény nélkül Zsebben*; a *Pléde* értelmezése se csak annyi, hogy ’Szaladj!’, mint a többi szójegyzékben, hanem: *Szalagy meg fognak*. Máskor pedig a kikérdezett zsványnyelvi szó mellé egy újabb szinonima került: *Mester, ű Rút Ember – Hóhér*.

A november 29-i *Egri szójegyzék* és a november 28-i egri szójegyzékek között jól látható nyelvjárási eltérések is vannak: *Innya, innya* (az egri 1. példányban: *inni*), *Pinz* (vs. *Pénz*, *pénz*), *Végysz* (vs. *Vigyazz*, *Vigyáz*), *Csisma* [csizsma] (vs. *Csizma*), *Komnyik* (vs. *Komnik*).

Minden különbség ellenére azonban azt mondhatjuk, hogy az *Egri szójegyzék*ben alig tűnik fel új adat a másik három egri szójegyzékhez képest. A *tisztartó* már említett új jelentésén és a *Rút Emberen* kívül ilyen névum a *Handéroz* – *Tagadd* és a *Kofa* – *Kenyér Sütő*. Figyelemre méltó, hogy az *Egri szójegyzék* újdonságainak többsége megtalálható a két egri szójegyzékpéldányt tartalmazó peranyag vallomásainak szövegében: *Suszogó – Disznó, Első Tiszt – Lakatos, Masodik Tiszt – Tisztartó, Harmadik Tiszt – Kajzenar*. A banda vezérét

³³ MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, jelzete: M. Nyelvt. 4-r. 33. sz. 310v oldal; vö. HEINLEIN 1908, 268.

és alvezéreit megnevező három szó (*lakatos*, *tisztartó*, *kajzer*), amelyeket az *Egri szójegyzék* végére illesztve találunk, kifejezetten csak az Egerben 1775–1776-ban zajlott és az egri zshiványnyelvi szójegyzékpéldányokat is tartalmazó büntetőper anyagából magyarázható meg, ahol ezek a szavak a főkolomposok ragadványneveiként (és nem közszóként) szerepelnek.³⁴

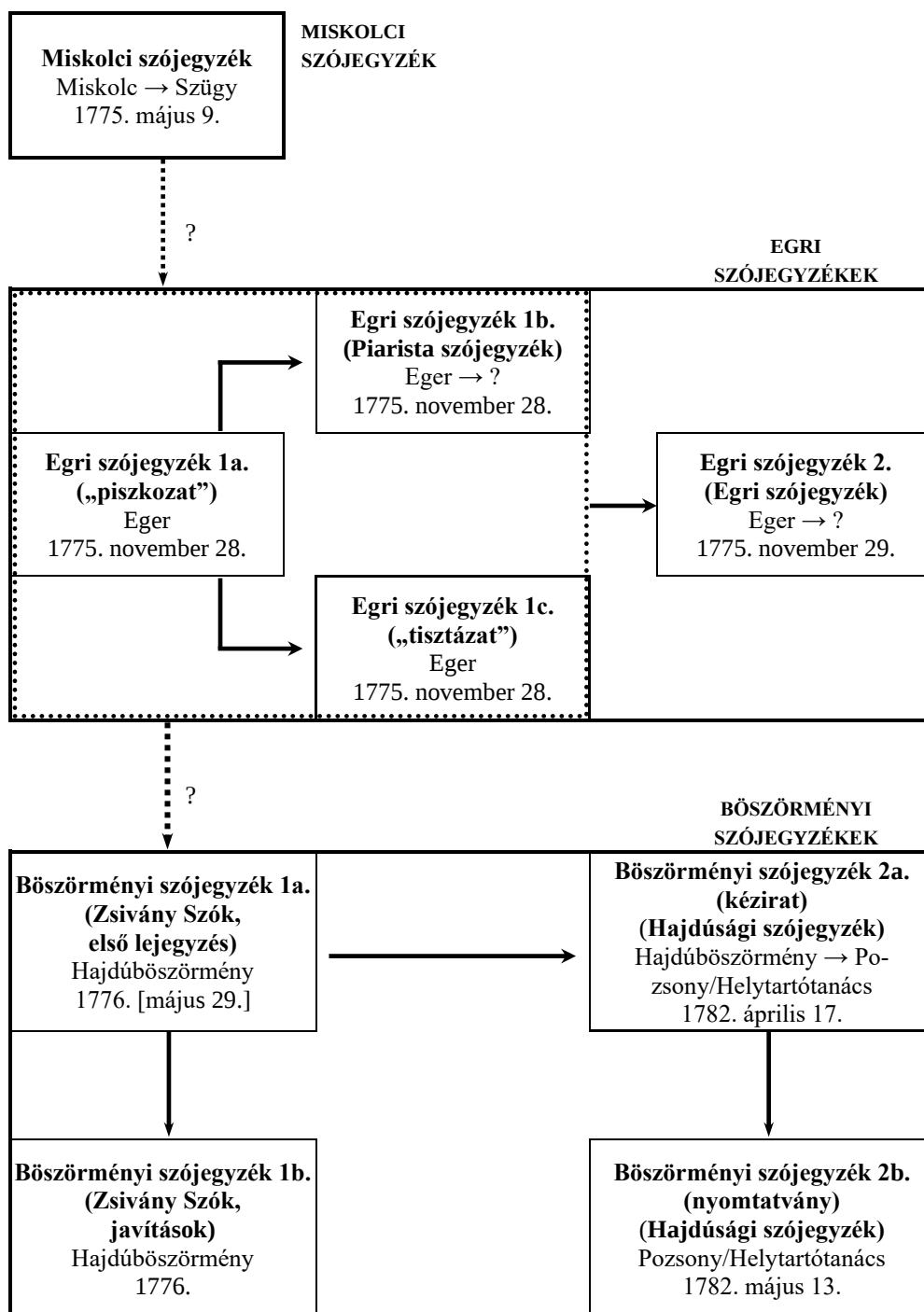
Mindezek fényében meglehetősen biztonsággal kijelenthetjük, hogy a Budapesten az MTA kéziratárában őrzött *Egri szójegyzék* és az egri szójegyzékek (ez utóbbiak közé értve a *Piarista szójegyzéket* is) szorosan összefüggenek. Az *Egri szójegyzék* nem közvetlen másolat ugyan, viszont egészen biztosan az előbbiek egyik példányára, esetleg azok valamiféle előzményére támaszkodva készült, és – bár összeállítója egy (vagy több) másik adatközlővel ellenőriztette és egészítette ki adatait – apróbb eltérésektől eltekintve megegyezik a három példányban fennmaradt másik egri szójegyzékkel. A mindössze egy nap eltérést mutató időpontja (november 29.) és a november 28-i dátumú szójegyzékeket is tartalmazó periratok használata szintén az *Egri szójegyzék* 1775-ös elkészülését erősíti.

Egy-két nyom (például a *kajzer* és a *tisztartó* szó megléte) az *Egri szójegyzéktől* (leginkább annak egy előzményétől vagy egy másolatától) továbbvezet az 1776-os hajdúböszörményi *Zshivány Szókhhoz*. Rendkívül feltűnő, hogy a két szójegyzék négy, illetve öt szó kivételével ugyanazokat a lexémákat tartalmazza (nem egyszer azonos sorrendben), és a *Zshivány Szókban* különbségként mutatkozó négy szó (*Meg topánkásodott* – *Meg részegegett*, *Ruhi* – *Csapás*, *Kútazni* – *ZSebből Lopni*, *Nyalavi nyelv* – *ZSivány nyelv*) előkerülése kivétel nélkül megmagyarázható az *Egri szójegyzékben* és a *Zshivány Szókban* is meglevő más szavakkal, amelyekről az adatközlőknek az újabbak eszükbe juthattak. A *Meg topánkásodott* nyilvánvalóan a *Topánka* 'bor, pálinka' szót kikérdezve került elő (a *Topánka* benne van mind az *Egri szójegyzékben*, mind a *Zshivány Szókban*), és ugyanez a helyzet a *Ruhi* (← E. *Meg ruhásztak* 'megverték', Zs. *Meg ruhízták*³⁵ 'megverték') és a *Kútazni* (← E., Zs. *Kút* 'zseb') szavakkal is. A *Nyalavi nyelv* [vö. E., Zs. *Nyalavi* '(leg)jobb új zshivány'] viszont lehet akár egri származású is, amely ugyan az *Egri szójegyzékből* hiányzik, azonban a november 28-i dátumozású példányok mind tartalmazzák. (Az *Egri szójegyzék* többszavai a *Zshivány Szókhhoz* képest: *dorka* – *Kurva*, *Tisztartó* – *Szekeres Tolvaj a' lopot jószágot hordó*, *Bak* – *Aszony czinkosa*, *Kofa* – *Kenyér Sütő*, *Első Tiszt* – *Lakatos*.)

A most megtalált két egri szójegyzékből és az őket tartalmazó bírósági iratokból kapott információk némileg ábrázolják a 18. századi zshiványnyelvi szójegyzékekről meglévő eddigi ismereteinket. A következő oldalon látható ábrában foglaltam össze mindazt, amit jelenleg ezeknek a szójegyzékeknek a keletkezéséről, keletkezésük helyszínéről és időpontjáról, valamint kapcsolataikról tudunk:

³⁴ A *lakatos* 'fővezér' jelentésben való közszói használatát ki is zárhatjuk, ugyanis tudjuk, hogy „Az Leg föllebb való Zshiványt (...) Lakatosnak nevezik (...) Lakatosnak pedig hivattatik, mert annak előtte Lakatos mester ember volt Sármedlyéken Fejér V[á]r[me]gyéb[en]” (MNL HML XII-3/b. 16. doboz, C/1. iratcsomó. 12), azaz egészen biztos, hogy a *Lakatos* a fővezér ragadványneve.

³⁵ A szó belseji á-t utólag javították i-re.

Végezetül – mivel közzétételük eddig még sehol sem történt meg – álljon itt az egri levéltárban található két szójegyzék párhuzamos, betűhű³⁶ közlése. A zshiványszavak dőlttel történt kiemelése tőlem származik, az eredetiben – bár a jegyzőkönyvi szövegekben gyakran használtak erre a célra aláhúzást – ezt nem jelölték.

Az egri levéltárban őrzött zshiványnyelvi szójegyzékek:

28a 9bris 1775.³⁷

Nomina Anonyma, et idiotica per Captivum Jo.,
annem Kovács elicitá.³⁸

1. példány („piszkozat”)³⁹

1. hasáb:

Tolvaj – Zshivány
Pénz – Leves
~~Leves~~ – ~~Pénz~~.
Szekér – Perge
~~Perge~~ – ~~Szekér~~
Viz – Sok ember a' vásárban.
Úr – Fejes
~~Fejes~~ – ~~Úr~~
Órgazda – Komnik
~~Komnik~~ – ~~Órgazda~~.
Félni – Fázni
~~Fázni~~ – ~~fél~~
Kuttya – Hajdu.
Vigyazz : Gyertyáz⁴¹
~~Gyertyáz~~ – ~~Vigyáz~~.
– – – Találni
~~Parást találtam~~: pénz² erszény nélkül:
Parást találtam
Kigyó van a' derekán: Pénz¹⁴² a' gyűszűb.⁴³,
„erszenyben”
Páribo – Mente.
Kalap – Föltévő.
Nadrág – Lábra való.

2. példány („tisztázat”)⁴⁰

1. hasáb:

Tolvaj = Zshivány
Pénz = Leves
Szekér = Perge
Viz = Sok ember a' vásárban.
Úr = Fejes.
Órgazda = Komnik
Félni = Fázni
Kuttya = Hajdu
Pénzt erszény nélkül = Parast találtam.
Pénz a' gyűszűben erszenyben = Kigyó van
a' derekán.
Mente = Paribó.
Kalap = Feltévő.
Nadrág = Lábra való.

³⁶ A maitól eltérő paleográfiai változatokat egységesítettem, és modern betűformákkal adom vissza. Az érintett betűk: *c* = cs, *o* = d, *g* = gy, *f* = s, *f_L*, *f_B* = sz, *S₃* = Sz, *y* = y.

³⁷ 1775. november 28-án.

³⁸ = Ismeretlen és közönséges szavak, melyeket Kovács János fogoly árult el.

³⁹ MNL HML XII-3/b. 16. doboz, C/1. iratcsomó.

⁴⁰ MNL HML XII-3/b. 15. doboz, e/1. iratcsomó.

⁴¹ A javító azért húzhatta át a javításként beírt szavakat is, mert észrevette, hogy 12 sorral lejjebb a *gyertyáz* és jelentése ismét szerepel a szójegyzékben.

⁴² A sorban a szavak fölött látható 2 és 1 számjegy – itt és a továbbiakban – a kifejezéseknek a javító szándéka szerinti sorrendjére utal, azaz arra, hogy a zshiványnyelvi kifejezést fel kell cserélni annak köznyelvi értelmezésével.

⁴³ = *gyűszűben*. (*Gyűszű*, *gyűsző*, *tűsző*: 15–20 cm széles, kétrétű, az elején zsebforma erszenyekkel és fémcsatos keskenyebb szíjakkal ellátott bőrv, egyféle „övtáska”.)

Csizma – *Fől rantó.*
 Lopni – *Rajzolni.*
 Szűr, Dolmány, Kankó – *Kapkodás.*
 Ing, gatty, gyólts – *Pozdorja.*
 Órá Zsebben való – *Csengető.*
 Tömlőcz – *Poszterium.*
 Vigyáz – *Gyertyáz.*
 Kurva – *Singulya⁴⁴ alias Dorka.*
 Szoknya – *Kasznya.*
 Plé²di – Szaladj¹.
 Meg fognak – *Meg kaptoválnak.*
 Ló – *Fűles.*
 Őkőr – *Buga.*
 Köpenyeg – *Leternyek.*
 Bunda – *Szörős.*
 Láda – *Koporsó.*
 Keszkenő – *Lobogó.*

Csizma = *Fől rantó.*
 Lopni = *Rajzolni.*
 Szűr, dolmány, Kankó = *Kapkodás.*
 Ing, gatty, gyólcs = *Pozdorja.*
 Óra Zsebben való = *Csengettyő.*
 Tömlőcz = *Poszterium*
 Vigyáz = *Gyertyáz.*
 Kurva = *Dorka.*
 Szoknya = *Kasznya.*
 Szaladj = *Plédi.*
 Meg fognak = *Meg kaptoválnak.*
 Ló = *Fűles.*
 Őkőr = *Buga.*
 Köpenyeg = *Leternyek.*
 Bunda = *Szörős.*
 Láda = *Koporsó.*
 Keszkenő = *Lobogó.*

bor.**2. hasáb:**

Bor, Palinka – *Topánka.*
 Reszegeskedni – *Topánkáskodni.*
 Pipa – *Fűstőlő.*
 Su²s hordó – *Kondás¹.*
 Arany – *Gágyi.⁴⁵*
 Hohér – *Mester.*
 Akasztófa – *Kanafória.*

Bor, Palinka = *Topánka.*
 Részegeskedni = *Topánkáskodni.*
 Pipa = *Fűstőlő.*
 Kondas = *Sus hordó.*
 Arany = *Gágyi.⁴⁶*
 Hóhér = *Mester.*
 Akasztófa = *Kanafória.*

Meg ver.,**2. hasáb:**

Meg vertek – *Meg ruháztak.*
 Ruha – *Pucziha.*
 Zsidó – *Jordány.*
 Kuttya – *Csacsogó.*
 Fűzess – *Czoltováj.*

Meg vertek = *Meg ruháztak.*
 Ruha = *Pucziha.*
 Zsidó = *Jordány.*
 Kuttya = *Csacsogó.*
 Fűzes – *Czoltováj.*

⁴⁴ Az y utólag (világosabb színű tintával) lett a g szára mellé beszúrva, jelezve, hogy a lejegyzett szó helyesen nem *Singulya*, hanem *Singulya* (ami egyébként más források szerint: *Singyula*).

⁴⁵ Eredetileg *Gyagyi*-t írt, de már maga a lejegyző észlelte az elírást, ezért az első y szárát két vízszintes vonallal áthúzta, majd az y-ra és az a-ra ráírt egy a-t. Feltehetőleg ugyanez a kéz – azzal a céllal, hogy biztosabban lehessen olvasni az átírással beszúrt betűt – a javított rész fölé is kiírt egy a betűt, így két a betű látszik egymás fölött. A felső a betű utáni , jel a beszúrás tényét, illetve helyét mutatja.

⁴⁶ Az á betűn látható ékezet másolási hiba, ami a „piszkozati” példányban a szó fölé utólag javítás-képpen beírt a betű mellett álló, a beszúrás helyére mutató , jelből származik, e jel függőleges szárát nézte ékezetnek a szójegyzéket letisztázó másoló.

Az aszony Czinkusát hja <i>Balik̄k</i> ⁴⁷	Az Aszony Czinkusát hja = <i>Balíknak</i> .
A férfi Kurváját: <i>Czofkának</i>	vagy A Férfi Kurváját = <i>Czofkának</i> vagy
<i>Dork̄k</i> . ⁴⁸	<i>Dorkának</i> .
Vásár – <i>Kuksi</i> .	Vásár = <i>Kuksi</i> .
Forint – <i>Czoll</i> .	Forint = <i>Czoll</i> .
Szorécs – <i>Kozákoly</i> .	Szorécs = <i>Kozákoly</i> .
Bicsak. – <i>Vagvány</i> .	Bicsak. = <i>Vagvány</i> .
Ne kiálcsd ki – <i>Ne haduvállj</i> .	Ne kiálads ki = <i>Ne haduvály</i> .
Katona – <i>Szlepicska</i> .	Katona = <i>Szlepicska</i> .
Német – <i>Sogor</i> .	Német = <i>Sógor</i> .
Őrdög – <i>Lakat</i> .	Lakat = <i>Őrdög</i> .
Olvasó – <i>Bilints</i> . ⁴⁹	Ólvasó = <i>Bilincs</i> .
Pulyka – <i>Piarista</i> .	Pulyka = <i>Piarista</i> .
Lúd – <i>Banya</i> .	Lúd = <i>Banya</i> .
Tyúk – <i>Kaparó</i> .	Tyúk = <i>Kaparó</i> .
Bicskás tolvaj, vagy Zsebbe való tolvaj – <i>Delivator</i> .	Bicskás tolvaj, vagy Zsebbe való tolvaj = <i>Delivator</i> .
Kacsa. – <i>Rikkancs</i> .	Kacsa. = <i>Rikkancs</i> .
Novitius, vagy is új tamadás ⁵⁰ – <i>Nyalavi</i> .	Novitius, vagy is új tamadás = <i>Nyalavi</i> .
Zseb – <i>Kut</i> .	Zseb = <i>Kut</i> .
Zsebes – <i>Kutas</i> .	Zsebes = <i>Kutas</i> .
Az nyelveket hiják – <i>Nyalaviñ</i> , ⁵¹	Áz ⁵² nyelveket hiják = <i>Nyalavin</i> ,,
– – – – <i>nyelvnek</i> .	„nyelvnek.
Kenyér – <i>Mindennapi</i> .	Kenyér = <i>Mindennapi</i> .
Hitel ⁵³ inni – <i>Pufra inni</i> .	Hitelben inni = <i>Pufra inni</i> .

⁴⁷ = *Balíknak*. Eredetileg *Bak̄k* [= *Bakknak*]-ot írt a lejegyző, majd valaki világosabb tintával az első *k* betűre egy *l*-et, és utána egy *i*-t írva javította *Balik̄k*-ra. Ennek a javításnak az eredménye valószínűleg rontás lett, így ugyanis a javító egybemosott két szót: *bak* 'a zsványasszony férje, élettársa', *balek* 'kifosztható áldozat'. További zsványnyelvi szójegyzékeinkben (lásd Kis 2002) ezek a szavak így szerepelnek: *Bali* – *Ember* (MiskSzej.), *Az aßony czinkussát hja*. *Baknak* (PiarSzej.), *Balik* – *Czinkos*, *Bak* – *Aszony czinkosa* (EgrSzej.), *Balék* – *Az Ura* ti. a kurvának (ZsivSz., HajdSzej.). A 19–20. századi adatokból és a szó egyelőre elfogadhatónak tűnő etimológiájából (< tör. *balık* 'hal': Kiss 1963, 175–177) elég biztosnak tűnik (bár teljesen nem zárható ki), hogy a *balek* szónak nem volt 'férj' jelentése, a javító itt két szót összekevert, és aztán ez öröklődött tovább más zsványnyelvi szójegyzékekben.

⁴⁸ = *Dorkának*.

⁴⁹ Eredetileg *Bilincs*, majd a *c*-t világosabb tintával átírva *Bilints*-re lett javítva.

⁵⁰ *Új tamadás* 'újjonc, új zsvány': „Mivel ujj tamadas voltam Közöttök” (BFL IV. 1223. e. 13. doboz, 1552. iratcsomó, 14. oldal). Vö. *tamadás* 'eredés, keletkezés' (CzF. VI, 47). Schram Ferenc hibásan *tanodás*-nak olvasta (SCHRAM 1962, 109).

⁵¹ A *Nyalavi* végére írott *n* betűt – miután úgy ítélte meg, hogy a folytatásban következő *nyelv* szó már nem fér ki – maga a lejegyzést végző személy húzhatta át. Ezt a nem jól látható javítást a későbbi másolatokban (a „tisztázati” példányban és a *Piarista* szójegyzékben) nem vették figyelembe, így azokba a *Nyalavinnyelv* szó került bele.

⁵² Az *A* fölötti ékezetet aposztrófnak is tekinthetnénk (*Áz*), azonban ez a vonás nem dől annyira hátra, mint azok, amiket aposztrófként ír.

Vármegye kenyere: *Profiterium*⁵⁴
Kis Biró – – : *Kajzer*

V̄gye⁵⁵ Kenyere = *Profitérium*.
Kis Biró = *Kajzer*.

Bibliográfia

Levéltári források

BFL IV. 1223. e.

Budapest Főváros Levéltára, IV. 1223. e. Pest Város Törvényszékének iratai. Büntetőpercek.

MNL BAZML IV. 501/a.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (Miskolc), IV. 501/a. Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési, részgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek.

MNL HBML IV. 1011/c.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (Debrecen), IV. 1011/c. Debrecen város tanácsának iratai. A M. Kir. helytartótanács rendeletei.

MNL HBML HbFl IV. A. 505/e.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltára, IV. A. 505/e. A Hajdúkerület Törvényszékének iratai. Büntetőpercek.

MNL HML XII-3/b.

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (Eger), XII-3/b. Egri Érsekség Gazdasági Levéltárának iratai. Földesúri bíraskodás – úriszék – iratai.

MNL NML IV. 13.

Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (Salgótarján), IV. 13. Megyei törvényhatóságok: Nógrád vármegye tisztiügyészének iratai (Fiscalia).

MNL OL C 43

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Helytartótanácsi Levéltár, C 43. Acta secundum referentes.

MNL SzSzBML IV. 9. cc.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (Nyíregyháza), IV. 9. cc. Szabolcs Vármegye Nemesi Törvényszéke Iratai. Acta Juridica. Criminalia.

PMKL I.1.a.

Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, I.1.a. Archivum Provinciae Hungariae vetus.

⁵³ = *Hitelben*.

⁵⁴ Az utolsó két sor világosabb tintával utólag lett beírva, a pótlást végző személy (aki valószínűleg a lejegyzést eredetileg is végző kézzel azonos) ennek a két sornak a végére nem tett pontot.

⁵⁵ = *Vármegye*.

Felhasznált irodalom

CZUCZOR–FOGARASI 1862–1874

CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. I–VI. Pest, Budapest, Emich Gusztáv, 1862–1874.

HEINLEIN 1908

HEINLEIN István: Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről. *Magyar Nyelv* 4. 1908, 268–269.

KIS 1997

KIS Tamás: Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Szerk. KIS Tamás. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Szlengkutatás, 1), 237–296.

KIS 2002

KIS Tamás: XVIII. századi zsidónyelvi szójegyzékeink. *Börtönügyi Szemle* 21/2. 2002. június, 67–76.

KIS 2011

KIS Tamás: *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*. 2. javított, bővített kiadás. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011 (Szlengkutatás, 7).

KISS 1963

KISS Lajos: Etimológiai és szótörténeti jegyzetek. In: *Szótörténeti és szófejtő tanulmányok*. Szerk. PAIS Dezső és BENKŐ Loránd. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963 (Nyelvtudományi Értekezések, 38), 175–187.

NAGY 1970

NAGY Sándor: Zsidó nyelv a XVIII. században. *Múzeumi Kurír* 2. 1970. február, 34–36.

[N. n.] 1937

[N. n.]: Pesti alvilág a XVIII. században. (Híres betörők és zsebmetszők 150 évvel ezelőtt). *Tolnai Világlapja* 39/14. 1937. március 31., 42.

SCHRAM 1962

SCHRAM Ferenc: Egy 1775-i tolvajnyelvi szójegyzék. *Magyar Nyelv* 58. 1962, 107–109.

TÖRÖK 1957

TÖRÖK Gábor: Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53. 1957, 273–274.

V. S. 1906

V. S.: Régi magyar tolvaj-világ. *Vasárnapi Ujság* 53/8. 1906. február 25., 122–123.